

Prvi deo

Planovi Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije i nemačke Komande Jugoistoka krajem 1944. i početkom 1945. godine

Planovi Vrhovnog štaba

Pred kraj jeseni 1944. godine Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije postigla je krupne rezultate. Potpuno su oslobođeni Makedonija, Vojvodina i Dalmacija, dok su se u Srbiji borbe još vodile samo u njenom jugozapadnom delu. U Crnoj Gori i Sandžaku ostali su neoslobođeni severozapadni i zapadni delovi. Ti veliki operativno-strategijski uspesi stvorili su vrlo povoljne uslove za porast Narodnooslobodilačke vojske i popunjavanje već postojećih jedinica do punog ratnog brojnog stanja. U to vreme počele su se popunjavati i stvarati divizije, čije je brojno stanje iznosilo oko 10000 i više boraca. Jedinice pod komandom Glavnog štaba NOV i PO Vojvodine prenaoružane su sovjetskim oružjem, dobijenim na osnovu sporazuma maršala Tita za vreme njegovog boravka u Moskvi. Slično je bilo i s jedinicama 1. proleterskog, 14. i 15. korpusa NOVJ i nekim divizijama pod komandom Glavnog štaba NOV i PO Srbije.

U takvoj vojno-političkoj situaciji Vrhovni štab NOV i POJ procenio je da su stvoreni povoljni uslovi za dalje ofanzivne operacije krupnih snaga NOVJ kroz Podravinu, zapadni Srem, Slavoniju i istočnu Bosnu, i to na prvom mestu dejstvima jedinica s fronta, a uz sadejstvo značajnih snaga u pozadini neprijatelja - sedam korpusa i jedne operativne zone NOVJ. U tom planiranju uzeto je u obzir i dejstvo 68. streljačkog korpusa 57. armije Crvene armije.

U Vrhovnom štabu nisu vođeni zapisnici o održanim sastancima sa vrhovnim komandantom ili bez njega. Pri tome treba imati u vidu da se Vrhovni štab kao Celina, gotovo nikada u toku rata nije sastao. To, praktički, i nije bilo moguće, jer su ratne potrebe najčešće uslovljavale da se neki članovi vojnog dela najvišeg rukovodstva narodnooslobodilačkog pokreta (NOP-a) nalaze prostorno toliko razdvojeni, da se nisu ni mogli prikupiti. Zbog toga su i odluke donosili, uglavnom, članovi njegovog najužeg operativnog dela s vrhovnim komandantom, maršalom Titom na čelu. To su bili, uglavnom, načelnik Vrhovnog štaba general-lajtnant Arso Jovanović, njegov pomoćnik (zamenik) general-lajtnant Velimir Terzić (od aprila 1944, pa skoro do kraja godine nalazio se u Moskvi kao šef Vojne misije NOVJ) i general-major Rade Hamović,

načelnik Operativnog odeljenja Vrhovnog štaba. U tim dogovorima učestvovao je povremeno i zamenik Vrhovnog komandanta, general-lajtnant Aleksandar Ranković, inače, načelnik Odeljenja zaštite naroda Jugoslavije (Ozne) i, ujedno, načelnik Personalnog odeljenja Vrhovnog štaba. U svim tim konsultacijama i u donošenju najvažnijih odluka, presudna je bila Titova reč. On je bio motorna snaga i tvorac svih strategijskih i revolucionarnih koncepcija narodnooslobodilačkog rata i revolucije. Objedinjavajući najviše partijske, političke, državničke i vojničke funkcije, Tito je bio kreator svih tih pobjeda mada su svoj veliki doprinos dali i ostali članovi Vrhovnog štaba, posebno njegov operativni deo, koji je odluke Vrhovnog komandanta razrađivao u tančine. Tako se krajem 1944. godine iskristalisala osnovna koncepcija za dalje vođenje rata i završne operacije za oslobodjenje Jugoslavije.

Vrhovni komandant maršal Tito zajedno sa svojim saradnicima zaključio je da bi trebalo što pre stvoriti jedinstven jugoslovenski front kao deo opšteg savezničkog strategijskog fronta oko hitlerovske Nemačke. U tom smislu on je izdao naređenje Glavnom štabu NOV i PO Vojvodine za angažovanje njegovih snaga na levoj obali Dunava od Novog Sada do ušća Drave, na levoj obali Drave do Barca, s osnovnim snagama na reci Dravi. Na taj način stvoren je dravski front koji je obezbeđivao južni bok 3. ukrajinskog fronta Crvene armije u Mađarskoj. Uz to, jedinice Glavnog štaba Vojvodine imale su zadatak da se aktivno angažuju na desnoj obali Drave, u Podravini sadejstvujući jedinicama 1. proleterskog korpusa NOVJ u njegovim dejstvima kroz zapadni Srem i Slavoniju, a jedinice 6. i 10. udarnog korpusa NOVJ u pozadini neprijatelja.

Front u Sremu bio je uspostavljen već krajem oktobra 1944. Obrazovale su ga jedinice 1. proleterskog i 12. udarnog korpusa, objedinjene u 1. armijsku grupu NOVJ. Krajem godine Sremski front postao je još značajniji jer su planovi Vrhovnog štaba na tom delu opšteg jugoslovenskog fronta bili vrlo ambiciozni. Smatralo se da će 1. proleterski korpus, znatno brojačano ojačan (oko 55000 boraca) i preoružan sovjetskim naoružanjem, te uz pomoć avijacije¹⁹ moći da ovlada linijom Vukovar - Vinkovci i da izvrši prodor u zapadnu Slavoniju u sadejstvu sa 6. udarnim korpusom NOVJ, a zatim, dejstvujući prema Đakovu i Slavonskom Brodu da nastupa ka Zagrebu, računajući pri tome na sadejstvo divizija 12. korpusa u Podravini i 10. korpusa u pozadini neprijatelja.²⁰

¹⁹ Za vreme boravka maršala Fjodora Ivanoviča Tolbuhina, komandanta 3. ukrajinskog fronta Crvene armije u Beogradu od 17. do 20. novembra 1944, potpisan je ugovor o predaji dve vazduhoplovne divizije (jedne lovačke i jedne jurišno-bombarderske) Vrhovnom štabu NOV i POJ. To je bila, u stvari, vazduhoplovna grupa »Vitruk« iz sastava sovjetske 17. vazduhoplovne armije, nazvana po imenu njenog komandanta general-majora Andreie Nikifroviča Vitruka, dvostrukog heroja Sovjetskog Saveza i narodnog heroja Jugoslavije. Iz ove grupe razvile se, kasnije, dve divizije Jugoslovenskog ratnog vazduhoplovstva: 11. vazduhoplovna lovačka divizija (razvijena iz sovjetske 236. lovačke vazduhoplovne divizije, počasno nazvane »lavovskom«) i 42. vazduhoplovna jurišna divizija (razvijena iz sovjetske 10. gardijske jurišne divizije). Ugovor o predaji sovjetskih vazduhoplovnih divizija s ostalim detaljima objavljen je u Vojnoistorijskom glasniku br. 2/1987. Vid. i S. M. Štemenko, *Generalštab u godinama rata*, knj. 2. str. 220

²⁰ U zapovesti Štaba 1. proleterskog korpusa NOVJ od 1. decembra 1944. u vezi s decembarskom ofanzivom, napisano je i ovo:

»Naš korpus pojačan sa XI divizijom dobio je zadatak da probije i uništi neprijateljsku odbranu u Sremu i izbije na liniju: Samac - Vinkovci - Osijek, spoji se s jedinicama VI korpusa i produži dalje prodiranje prema Zagrebu«.

Pored toga računalo se i na dejstva izvesnih delova Crvene armije. Zato je došlo do susreta i sastanka između vrhovnog komandanta NOV i POJ maršala Tita i maršala Fjodora Ivanoviča Tolbuhina, komandanta 3. ukrajinskog fronta Crvene armije u Beogradu od 17. do 20. novembra 1944. godine.

Na tom sastanku Tito i Tolbuhin dogovorili su se da se na Sremskom frontu, pored 1. proleterskog korpusa NOVJ, angažuju sovjetski 68. streljački korpus i 2. brigada rečnih brodova Dunavske ratne flotile Crvene armije. Sovjetski korpus trebalo je da prelaskom u opšti napad 3. decembra 1944. napada pravcem Ilok - Sotin - Vukovar - Osijek duž desne obale Dunava, odnosno na desnom krilu 1. proleterskog korpusa NOVJ. Oslobođanjem Osijeka od jedinica 68. korpusa, a uz sadejstvo jedinica 12. korpusa NOVJ, dejstva sovjetskog korpusa bila bi završena a nastupanje kroz Slavoniju nastavio bi 1. proleterski korpus u sadejstvu sa jedinicama Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske koje su se nalazile u pozadini neprijatelja (6. i 10. korpus). Detalje predstojeće decembarske ofanzive jugoslovensko-sovjetskih snaga na Sremskom frontu, razradili su sa svojim saradnicima general-lajtnant Peko Dapčević, komandant 1. proleterskog korpusa, general-major Nikolaj Nikolajevič Škodunovič, komandant 68. streljačkog korpusa i viceadmiral Sergej Georgijevič Gorškov, komandant Dunavske ratne flotile Crvene armije.^{2"}

Pošto su se južno od Save na desnoj obali Drine nalazile mnogo slabije snage NOVJ (28. udarna divizija), to je vrhovni komandant doneo odluku da se za operacije u dolini Drine (gde se očekivao dolazak krupnih delova Grupe armije »E« koji su se izvlačili dolinom Zapadne Morave ka Drini) obrazuje snažna grupacija jačine od pet divizija. Njen zadatak bio bi ne samo da onemogući izvlačenje jedinica Grupacije armija »E« dolinom Drine, preko Zvornika ka Bijeljini i Brčkom, čime bi bila ugrožena i dejstva jugoslovensko-sovjetskih snaga na Sremskom frontu, već i da nanosi udar neprijatelju opštim pravcem Tuzla - Doboj, oslobodi severoistočne delove Bosne i obezbedi povoljne uslove za nastupanje 1. proleterskog korpusa kroz Slavoniju. Na taj način je u vrhovnog komandanta sazrela ideja o stvaranju Južne operativne grupe divizija.

Južnije od te grupacije, u dolinama Zapadne Morave i Đetinje, pod neposrednom komandom Glavnog štaba NOV i PO Srbije dejstvovale su jedinice 14. korpusa NOVJ sa zadatkom da usporavaju izvlačenje glavnih snaga Grupe armija »E« ka Drini i da oslobode Kraljevo, Cačak i Užice.

Južno od 14. korpusa u Sandžaku i u severnom delu Crne Gore, 2. korpus NOVJ i 22. udarna divizija 13. korpusa NOVJ vodili su ogorčene borbe protiv delova Grupe armija »E« koji su se izvlačili kroz Sandžak (91. armijski korpus) i okruženih nemačkih snaga u Crnoj Gori (21. brdski armijski korpus). Vrhovni komandant je ocenio da bi borba za potpuno uništenje te nemačke grupacije, jačine od oko 27000 vojnika, bila skopčana s velikim gubicima jedinica 2. korpusa NOVJ, i da se ne može sprečiti njeno probijanje ka Drini. Zbog toga je 10. decembra naredio Štabu 2. korpusa, pored ostalog, i ovo:

^{2"} Ljubivoje Pajović, Dušan Uzelac, Milovan Dželebdžić, *Sremski front 1944-1945*, str. 88.

»Vi i pored svih nastojanja ne možete spriječiti probijanje Nijemaca ka sjeveru. Vi im samo usporavate izvlačenje, a sada je za vas važno da se oni što prije povuku. Pregrupišite vaše snage i nastojte da što prije potisnete neprijatelja k sjeveru i očistite Crnu Goru. U tom potiskivanju nastojte da odsijecete i uništite dijelove pojedinih neprijateljskih kolona«.221

U međuvremenu i Komanda Grupe armija »E« uputila je jednu od svojih elitnih jedinica - 22. pešadijsku diviziju - u susret 21. brdskom armijskom korpusu. Prednji delovi 22. pešadijske divizije i 21. brdskog korpusa spojili su se 18. decembra kod Mojkovca, čime je izvršena deblokada opkoljenih nemačkih jedinica. Posle toga su nemačke jedinice počele izvlačenje ka Višegradu uz upotrebu jačih zaštitnih delova.231 Do 13. januara povukle su se preko Drine, čime su Crna Gora i Sandžak bili potpuno oslobođeni. Posle toga glavne snage 2. udarnog korpusa prenele su svoja dejstva u pravcu Sarajeva a pomoćne ka Mostaru.

Jugozapadno od 2. korpusa dejstvovao je 8. udarni korpus NOVJ. Blistavom pobedom u kninskoj operaciji i oslobođenjem Knina 4. decembra 1944, završeno je oslobođenje Dalmacije započeto sredinom septembra 1944. Pošto su jedinice 8. korpusa u tromesečnim teškim borbama bile premorene, maršal Tito odlučuje da ih odmori i pripremi za predstojeće završne operacije u konačnom oslobođenju zapadnih krajeva Jugoslavije. U vezi s tim doneo je odluku 8. decembra da se brojčano najjača, 19. divizija razmesti u rejonu Zadar - Benkovac, 26. divizija na prostoru Split - Šibenik, 9. divizija na položajima ka Makarskoj, Metkoviću i Mostaru, a 20. divizija da se usmeri prema Otriću i Gračacu gde bi sadejstvovala jedinicama 11. udarnog korpusa NOVJ.241

Na taj način bio je definitivno uspostavljen jedinstven jugoslovenski front prema još uvek brojno i tehnički nadmoćnijem neprijatelju. Linija fronta bila je neprekidna u odnosu na dravski, sremski i drinski front. To je, u stvari, bila jedna celina na kojoj su se u pravom smislu reči vodile frontalne borbe, posebno na njenom delu u Sremu i na Dravi. Južnije od drinskog fronta jedinice 2. i 8. korpusa bile su raspoređene prema jačim neprijateljevim garnizonima i uporištima. Taj deo fronta bio je izlomljen većim međuprostorima, posednutim slabijim snagama, uglavnom, na planinskom i slabo komunikativnom zemljištu.

U takvoj situaciji Južna operativna grupa divizija NOVJ trebalo je na srednjeplaninskom i slabo komunikativnom zemljištu, a pored toga ekonomski i mobilizacijski jako iscrpljenom, da savlada neprijateljev otpor, oslobodi severoistočnu Bosnu, i izbije na reku Bosnu spremna za dalja dejstva prema rekama Vrbasu i Uni.

Planovi Komande Jugoistoka

Komanda Jugoistoka bila je najstarija nemačka komanda na Balkanu. U njenoj nadležnosti nalazilo se okupirano područje Jugoslavije (osim Slovenije), Bugarska, Albanija i Grčka. Ona je, ujedno, bila i Ko-

²²¹ Josip Broz Tito, *Sabrana djela*, tom 25, str. 99.

²³> *Zbornik NOR*, tom XII, knj. 4, prilozii 1 i 2.

²⁴> Josip Broz Tito, *Sabrana djela*, tom 25, str. 94.

manda Grupe armija »F«, s komandantom general-feldmaršalom Maksimilijanom fon Vajksom (*Maximilian von Weichs*) na čelu. Posle zauzimanja Beograda 20. oktobra 1944, operativni deo Komande prebacuje se u Vukovar a pozadinski deo u Osijek. Od 24. oktobra Komanda Jugoistoka se iz Vukovara, preko Slavenskog Broda prebacuje u Zagreb, gde je prispela 29. oktobra. Za sve to vreme njena osnovna brigada bila je da spreči napredovanje jedinica NOVJ i Crvene armije kroz Srem prema Zagrebu, jer bi to značilo odvajanje Grupe armija »F« u Jugoslaviji od Grupe armija »Jug« u Mađarskoj, i dovođenje Grupe armija »F«, u vrlo tešku situaciju na jugoslovenskom ratištu. Pored toga trebalo je da obezbedi povlačenje Grupe armija »E« iz Grčke i Albanije preko južnih krajeva Jugoslavije, na prostor zapadno od Drine. To su bili vrlo složeni zadaci koji su od nemačkih komandi zahtevali brza rešenja.

U vezi s nepovoljnim razvojem situacije za nemačke jedinice istočno od Drine, Komanda Jugoistoka izdala je direktivu 13. novembra Komandi Grupe armija »E« za odbranu teritorije tzv. Nezavisne Države Hrvatske »na opštoj liniji jugoistočne granice«. U toj direktivi naglašeno je da Grupa armija »E«, na odbrambenoj liniji na reci Drini, uhvati vezu s jedinicama 2. oklopne armije, da se rejon Mostara čvrsto drži i da se uspostavi sigurna veza tog rejona prema istočnom frontu, kako su nemačke komande nazivale front istočno od Drine.

Na tu direktivu Komanda Grupe armija »E« odgovorila je komandantu Jugoistoka 18. novembra da »za izvršenje zadatka 'Odbrana teritorije južne Hrvatske' na opštoj liniji državne granice odlučujući značaj predstavlja saobraćajna situacija na teritoriji Hrvatske«. Prema trenutnoj situaciji koja je vladala zapadno od Drine, Komanda Grupe armija »E« predložila je da se glavna odbrana organizuje na liniji Livno - Mostar - Nevesinje - Kalinovik - tok Drine - Drinjača, širine oko 400 km. Komanda Grupe armije »E« je, takođe, predložila i snage koje bi zaposele tu liniju, računajući, pre svega, na one koje su se povlačile iz rejona istočno od Drine. Pri tome je posebno istaknut značaj železničke pruge Brod - Sarajevo, za čije je obezbeđenje predviđeno pet divizija i dve brigade na samom frontu i jedna divizija kao operativna rezerva. Komanda Grupe armija »E« predviđala je mogućnost da se na odseku Višegrad - Zvornik pojave veće snage NOVJ, Crvene armije i otečestvenofrontovskih bugarskih jedinica, dok se na ostalim odsecima očekivala manja aktivnost jedinica NOVJ.

Komandant Jugoistoka, fon Vajks, dao je 22. novembra saglasnost za bitne tačke predloga Komande Grupe armija »E«. Pri tom je smatrao da bi u odbrambenu liniju, kao definitivan položaj, trebalo uključiti rejon Gacka i Foče. Što se tiče jedinica Crvene armije, Vajks je bio kategoričan da »sve ruske jedinice s fronta Grupe armije 'E' sigurno odlaze u Mađarsku«. Takođe, naglasio je da ne bi trebalo očekivati anglo-američke trupe na Jadranu i da »treba računati samo sa Jugoslovenskom oslobodilačkom armijom«.²⁵

U međuvremenu stigla je i direktiva nemačke Vrhovne komande oružanih snaga Komandi Jugoistoka 22. novembra za dalje vođenje bor-

²⁵> Zbornik NOR, tom XII, knj. 4, prilog br. 2, str. 1179-1181.

be na »jugoistočnoj teritoriji«. U njoj stoji da je »nedvosmisleno obrazovanje težišta dejstava sovjetskog 3. ukrajinskog fronta severno od Dunava« i da to ukazuje »da protivnik hoće, koncentrišući sve raspoložive snage, da izvrši napad severno od Drave, dok vođenje borbe južno od Drave, kako izgleda, prepušta bugarskim i Titovim snagama«. »Uprkos tome mora se i dalje računati sa jakim napadima između Save i Dunava«, rečeno je u direktivi, a zatim da se, iako nisu uočeni znaci o neposrednom napadu anglo-američkih snaga na dalmatinsku obalu, mora, ipak, računati sa mogućnošću izvođenja kasnije zajedničke operacije sa zapadne teritorije (Sovjeti) i iz Italije preko Jadrana (Anglo-Amerikanci) protiv teritorije zapadne Hrvatske radi razdvajanja Grupe armija »F«. Prema direktivi Komanda Jugoistoka dobila je zadatak da »brani Hrvatsku i spreči sovjetski prodor preko Dunava u ratnoprivrednu, uljem (naftom) i boksitom - nužnim za život - bogatu oblast jugozapadne Mađarske«. U direktivi su izneti i lični Hitlerovi stavovi u vezi s odbranom Sarajeva, Banje Luke i Mostara, kao i o načinu vođenja borbe na teritoriji tzv. Nezavisne Države Hrvatske.^{26'}

Komanda Jugoistoka je u svoju direktivu uklopila znatne stavove Vrhovne komande Vermahta, ali će kasnije, u vezi s razgraničenjem s Grupom armija »Jug«, doći do izvesnih promena, pa će odbrana severno od Drave zaključno s Bajom, biti poverena isključivo Grupi armija »Jug« umesto nadležnosti Komande Jugoistoka. S tim u vezu je 2. decembra nemački 68. armijski korpus 2. oklopne armije u operativnom pogledu potčinjen Grupi armija »Jug« a celokupno područje zapadno od Drine u nadležnost Grupe armija »E«. Izvršeno je i prepotčinjavanje nekih jedinica Komande Jugoistoka i Komande Grupe armija »Jug«. Istog dana, 2. decembra, Komanda Grupe armija »E« odlučila je da front na reci Drini, u Sremu i na Dravi uzvodno od Donjeg Miholjca, preuzme Komanda 34. armijskog korpusa umesto dotadašnje Komande Korpusne grupe »Kibler«, koja je rasformirana 12. decembra 1944. godine.^{27'}

Dva dana kasnije (4. decembra) Komanda Grupe armija »E« izvestila je Komandu Jugoistoka o daljim namerama u pogledu izvršenja postavljenih zadataka, naglasivši da ne dolazi u obzir napuštanje položaja u dolini Drine i povlačenje na reku Bosnu. Tek kasnije, 18. decembra, Komanda Grupe armija »E« dozvolila je jedinicama 34. armijskog korpusa da napuste Zvornik »po odlasku četničkih snaga koje se kreću sa jugozapadnog pravca ka Zvorniku«, i da snage iz Zvornika i snage iz regiona Bijeljene izvrše napad na jedinice NOVJ u trouglu Drina - Sava. Pri tome je trebalo Bijeljenu držati po svaku cenu kako bi se sprečilo dalje napredovanje snaga NOVJ južno od Save prema istoku.^{28'}

To su bili osnovni planovi nemačkih komandi za dejstva njihovih jedinica na dravskom, Sremskom i drinskom frontu.

²⁶⁾ Isto, prilog, br. 1, str. 1061-1062

²⁷⁾ Isto, str. 1084, 1086 i 1186.

²⁸⁾ Isto, str. 1187, 1188.